

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Факультет історії та філософії

Кафедра археології та етнології України

Дипломна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

на тему: **«Ритуально-знакові аспекти функціонування оберегів»**

«Ritual and symbolic dimensions of amulets functioning»

Виконав: студент заочної форми навчання
спеціальності 032 Історія та археологія
Бахматий Олександр Миколайович

Керівник д.і.н., проф. Прігарін О.А. _____

Рецензент к.і.н., доц. Шкляєв І.М.

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ __ від _____ 2018 р.

Захищено на засіданні ЕК № 1

протокол № __ від _____ 2018 р.

Оцінка _____ / _____ / _____
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Завідувач кафедри

Голова ЕК

_____
(підпис)

Сминтина О.В.
(прізвище, ініціали)

_____
(підпис)

Сминтина О. В.
(прізвище, ініціали)

Одеса – 2018

Зміст

Вступ.....	3
Розділ 1. Огляд джерел та історіографії	7
Розділ 2. Амулети як об'єкт етнографічного дослідження.....	13
Розділ 3. Традиційні українські обереги.....	21
3.1. Рослині та тваринні обереги.	21
3.2. Амулети та каміння.	31
3.3. Хатні обереги та амулети.	38
3.4. Обереги в одязі.	46
3.5. Обереги для немовляти.	50
3.6. Жіночі та чоловічі прикраси-обереги	54
Розділ 4. Обереги у житті сучасних українців	57
4.1. Релігійні та святкові обереги	57
4.2. Обереги на війні	64
4.3. Амулети та обереги знаків-зодіаку	66
4.4. Побутові обереги.....	71
Висновки	75
Список джерел та літератури	79

Вступ

*«Наш оберег ішов з землі,
Коли нас скіфами ще звали.
І талісман той берегли,
І щастя в доленьці шукали.
Або коли була війна,
І ворог йшов на схил Дніпровий,
Чи то котилася чума,
Чи хтось був дуже тяжко*

хворий...»

О.

Онищенко

Оберіг – найдревніший предмет, якому приписують надприродну здатність відвертати від його власника хвороби, біду, приносити щастя і гаразди, чарівний предмет, що призначений захищати свого власника. Також вважається, що він може принести удачу, попередити про небезпеку, поліпшити стан здоров'я. Через це обереги зажили неабиякої популярності ще з давніх-давен. Люди пов'язували віру в добро, успіх, щастя з певними символами в оберегах. Обереги завжди мали захищати людей і їх світ від негараздів: нечисті, нещастя, злиднів, захворювань, вроків, смерті худоби, псування харчів тощо.

Оберіг призначений для того, щоб створити захисне поле між своїм власником і небезпекою, магічно захистити його, зробити невидимим і невразливим до неї. Або ж відстрашити небезпеку, чи наділити те, що він охороняє захисними властивостями, здатними чинити опір злу. Нині прикрашати свої будинки оберегами уже не тільки традиція, а й певна модна тенденція.

Амулет, талісман (лат. *amuletum* – ладанка, привісок) – предмет, якому приписують надприродну здатність відвертати від його власника хвороби, біду.

Без верби на покуті та хрещеної ікони, без пучечка зілля, старої підкови та вишитого рушника наші пращури не уявляли свого життя. Ці речі супроводжували їх від першого крику до останнього подиху, уособлювали добро й силу, захищали від всіляких негараздів. Вони були не лише корисними, їх наділяли магічними властивостями і свято вірили в їхню надприродну таємничу силу. Такі магічні речі існували і існують у культурній традиції кожного народу' і називаються оберегами.

Здавна нашим пращурам оберегами слугували трави та дерева, птахи та звірі, пізніше спеціально виготовлені «магічні» предмети. Обереги були хатніми та такими, що брали в дорогу. Існували обереги від чорних сил та хвороб, обереги шлюбу та щасливого життя, родинного захисту. Спільним у всіх цих речей було те, що вони трималися на сильній людській вірі, заряджалися нею, вони були в душах людей, котрі щиро вірили в їхню надприродну силу.

Суспільна актуальність теми обумовлена тим, що сучасна Україна охоплена цілим рядом політичних та економічних, військових проблем, які відчують жителі не лише окупованих територій, але й кожен українець. У неспокійні часи для людей є більш притаманним звернення до потойбічних сил та різних предметів, які наділенні незвичайними властивостями. Зокрема, популярності набирають обереги для воїнів АТО.

Наукова актуальність теми, зумовлена відсутністю в українській історіографії комплексного дослідження з даної теми. Хоча, існує ряд робіт, які присвячені окремим аспектам цієї проблематики. Особливо, варто звернути увагу, на трансформацію оберегів, які отримують вираження в нових формах у зв'язку з новими реаліями життя.

Метою даної роботи є розгляд амулетів у сучасній Україні, традиційних амулетів у сучасний час, традиційні амулети українців, сучасні амулети, якими користуються українці у наш час, традиційні амулети у різних регіонах України.

Завданнями даної роботи є:

- Огляд джерел та історіографії з теми;
- визначення амулетів як об'єкту етнографічного дослідження;
- огляд традиційних та сучасних амулетів у побуті українців на сьогодні;
- прослідкувати трансформацію традиційних оберегів та дослідити яких форм вони набувають сьогодні;
- звернути увагу на регіональну специфіку функціонування оберегів та амулетів.

Об'єктом даного дослідження є амулети, обереги та символи в українській історії.

Предметом кваліфікаційної роботи є традиційні та сучасні амулети та обереги у населення України.

Хронологічні межі: від здобуття незалежності Україною (24 серпня 1991 р.) до сьогодні. Однак, для кращого розкриття теми автор робить відступи до давніх часів української історії (період давніх слов'ян та Київської Русі), коли зародилось більшість традиційних вірувань, які пройшли крізь століття.

Територіальні межі: територія сучасної України (1991 – 2018 рр.) та територія України часів давньої та середньовічної України, де були поширені традиційні обереги та амулети.

Структура роботи обумовлена предметом, метою та завданнями даного дослідження. Таким чином, перший розділ присвячено розкриттю питання про джерела та історіографію з даного питання. Другий розділ, питанню амулети та обереги як предмет етнографічних досліджень. У третьому розділі розглядаються традиційні амулети, обереги та талісмани, а у четвертому, обереги сучасних українців.

Отже, робота складається з змісту, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку джерел та літератури, а також додатків.

Методологічна основа дослідження. В основі даної роботи лежать три основні принципи: наукової достовірності, історизму та об'єктивності.

Під час написання роботи були використанні такі методи: порівняльно-історичний, аналогії, аналізу, узагальнення, класифікації, індукції.

ВИСНОВКИ

Кожен народ має народні символи. Народні символи – це те, що найбільше любить і шанує даний народ. В одних народів їх більше, в інших менше. Називаючи народний символ, можна дізнатися, про яку країну іде мова. Гак, коли ми говоримо – клен, то знаємо, що це символ Канади. Символікою Росії є береза, ромашка, ведмідь, горобина.

Про народні символи складено о багато пісень і легенд, вони використовуються в обрядах, звичаях. їх вишивають на сорочках, рушниках. Народні символи – це наші святині. Народними символами України є рослини і тваринні.

До рослинних символів відносяться калина, верба, дуб, тополя, барвінок, чорнобривці. Вони здавна уособлюють красу нашої України, духовну міць народу, засвідчують любов до рідної землі. Здавна у нашому народі найбільш шанованим деревом є верба. «Без верби і калини - нема України», – говорить в народній приказці. Важко уявити нашу землю без верби. У нас її росте близько 30 видів. Говорять: «Де вода, там і верба» Вона своїми коріннями скріплює береги, очищає воду. Коли копали криницю, то кидали шматок вербової колоди для очищення води. У відро з водою клали вербову дощечку, а на неї ставили кухлик для пиття води. Це була своєрідна народі а гігієна.

Під вербами молодь призначала побачення, освідчувалася в коханні. Про тиху, скромну вербу народ склав багато пісень. У багатьох творах згадує вербу й Т. Г. Шевченко. Перебуваючи на засланні у пустелі біля Каспійського моря, Шевченко посадив вербову гілку. Він поливав, доглядав її і виросла вона йому на втіху. Росте верба Шевченкова і досі. У нашій вербі живе і добра душа Левиної Мавки. Похилені вербові гілки викликають зажуру і смуток.

Тиждень перед Великоднем називається вербним. Тоді освячують вербу. У багатьох селах України садили гілочку свяченої верби. Вважалося,

що така верба є особливо цілющою. Посадіть і ви ніжну вербову гілочку. У сирій землі вона швидко пустить корінчики і виросте гарне дерево. Не можна допустити, щоб зникли вербові насадження на нашій Україні. Незабутні слова В. Симоненка з вірша «Виростеш ти сину, вирушиш в дорогу...».

Є у нас і рослини-символи. Одним з найулюбленіших є барвінок. Цю рослину назвали так на честь кохання юнака Бара і дівчини Вінки. Барвінком прикрашають весільний коровай, його садять біля хати. Барвінок вплітають дівчата у віночок. Він зеленіє навіть під снігом. Барвінок є символом кохання.

Тваринних символів у нас також є багато. У княжі часи улюбленою твариною був тур. У козацькі часи – кінь. У багатьох думах, піснях оспівували козака і тут же згадували його коня. Але найулюбленішими тваринними символами є птахи. Люди вважали, що навесні душі померлих в образі птахів повертаються на землю. А оскільки це душі померлих – то де їм місце? В раю. І повертаються вони восени в рай. Очевидно з цих двох слів утворилося «Вирій». А ключі від Вирію Бог доручив зозулі, говорить в легенді.

Відкриває зозуля ключами вирій, випускає птахів по черзі на землю. А іще Бог доручив зозулі кувати довгі роки життя людям. І у вирій вона повинна відлетіти раніше, щоб відкрити його для інших птахів. Тому не встигає вона висидіти пташенят і підкидає яйця в чужі гніздечка. Та як би там не було, про зозулю в Україні ніхто ніколи не говорив погано. У народних піснях її порівнювали з матір'ю, яка побивається за своїми дітьми, називали лагідно «зозуленькою-матінкою».

Улюбленим птахом є лелека. Його назвали на честь божества добра і кохання – лелека. Ну, а як відомо – від кохання народжуються діти. От і приносить їх у наші домівки лелека. Говорили колись, що лелека живе у душі доброї людини, а лелека мостить гніздо на подвір'ї добрих людей.

Символом туги за рідним краєм є журавель. Це щемливе відчуття, яке чути у курликанні журавлів, відчуває людина, коли вона далеко від

Батьківщини. Не перелічити тих легенд, казок, пісень, віршів про дороги і рідні нашому серцю символи. Вони відтворені у вишивках на сорочках, рушниках.

Народ України використовує обереги з давніх-давен, але в більшості своїй як в мирний час так і в періоди військової та національної загрози спирається на власний розум та сили. Найбільш цікавим оберегом сучасного українця, який зі зброєю в руках захищає свою Вітчизну є дитячі малюнки, речі зроблені власними руками і подаровані чужими небайдужими людьми, кіт та собака як тварини, які проживають в сімейних домівках на протязі всієї історії людства. Вони оберігають та надають фізичних та моральних сил, які допомагають вистояти, розуміючи, що за твоєю спиною твій дім, твоя сім'я, твій народ.

У зв'язку зі змінами, які відбулися в суспільному житті в сучасній Україні ряд оберегів та амулетів отримали нові форми вираження. Трансформація оберегів пов'язана також і з процесами глобалізації. Серед останніх, варто виділити, популярність гороскопів. Зокрема, людина, обираючи собі прикраси з якимсь камінням пригадає свою приналежність до того чи іншого знаку-зодіака.

Багато людей по всьому світу незалежно від статі, професійної чи статусної приналежності, свідомо чи ні носять червону нитку. Цікаво, що її дію (як і інших оберегів) можна пояснити з точки зору медицини та психології. Насамперед, під час оніміння лівої руки, яке розповсюджене на сьогодні, а тим паче в давні часи. Червона нитка окрім психологічної дії (ефект плацебо) дає медичний компресійний ефект і чим більше бережливе ставлення до оберегу тим бережливіше ставлення до себе.

Головний християнський оберег – хрест з розп'яттям та без є самим розповсюдженим серед українців. Кількість хрестів, які мають українці в власних оселях, автомобілях теж важко перерахувати.

Кукли-мотанки у вигляді янголят – актуальні в якості оберега для воїнів. В цьому контексті, варто наголосити, що починаючи з 2014 р.

найбільш популярними стають захисні обереги, які можуть бути представлені в різних варіаціях від дитячого малюнка до розписного кинджала.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Andrij Yurash. Ukraine // Religions of the World: A Comprehensive Encyclopedia of Beliefs and Practices / J. Gordon Melton, Martin Baumann. – Oxford, England: ABC CLIO, 2010. – С. 2925. – 3200 с.;
2. Боряк О., Герасимчук О. Веретено та пряслиця у слов'янській міфологічній традиції. – Нар. творчість та етнографія, 1990, № 1 – С. 30-36;
3. Білан М. М., Стельмащук Г. Г. Український стрій / М. М. Білан, Г. Г. Стельмащук. Український стрій. Львів, 2000. – 314 с.;
4. Блог майстрині-писанкарки Ірини Михалевич. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://mala.storinka.org> (01.12.18);
5. Борисенко Валентина. Нариси з історії української етнології 1920 – 1930 років. – К., 2002. – 92 с.;
6. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. / О. Воропай. Т. 1., 2. – К.: Оберіг, 1993. – 592 с.;
7. Волонтер из Германии: «Мы надеемся, что обереги-ангелочки согреют сердца украинских солдат на передовой» . [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://fakty.ua/193274-volonter-iz-germanii-my-nadeemsa-cto-oberegi-angelochki-sogreyut-serdca-ukrainskih-soldat-na-peredovoj>.
8. Все о древних символах: значение оберега Алатыр. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://magictheory.ru/vse-o-drevnix-simvolax-znachenie-oberega-alatyr/> (01.12.18);
9. Древнерусские украшения – их значение [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.mednyobraz.ru/stat/2-statiyolitie/41-drevnerusskie-ukrasheniya-ix-znachenie.html> (01.12.18);
10. Гаврилюк Е. Є. Рослинна символіка в контексті української календарної обрядовості: проблема семантико-функціонального аспекту / Е. Є. Гаврилюк [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://studcon.org/roslynna-symvolika-v-konteksti-ukrayinskoyi-kalendarnoyi-obryadovosti-problema-semantyko> (01.12.18);

11. Горленко В. Ф. Нариси з історії української етнографії / В. Ф. Горленко. Нариси з історії української етнографії. – К., 1984. – 248 с.;
12. Давидюк В. Первісна міфологія українського фольклору/ В. Давидюк. Первісна міфологія українського фольклору. – Луцьк: Волинська книга, 2007. – 324 с.;
13. Жена Петра Порошенко вышивает обереги для украинских солдат в зоне АТО [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://viva.ua/starcolumn/developments/30101-jena-petra-poroshenko-vishivaet-oberegi-dlya-ukrainskih-soldat-v-zone-ato.html> (01.12.18);
14. Захарчук-Чугай Р. В. Українська народна вишивка / Р.В. Захарчук- Чугай. – К.: Наукова думка. 1988. – 190 с.;
15. Згарды защитят на АТО [Электронный ресурс] – Режим доступа <https://vesti-ukr.com/poleznoe/ceny-i-pokupki/57087-oberegi-ot-vojny-vshivajut-v-bronezhilet-y-i-darjat-na-svadby> (01.12.18)
16. Кабабчук О. Ляльковий дивосвіт Ярослави Сенюк // Каменяр. – 2013. – №1 – 2. – С. 14–18;
17. Красная нить за запястье и православие: отношение, мнение и ответы на частые вопросы [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://molitva-info.ru/duhovnaya-zhizn/pravoslavie-i-krasnaya-nit-iz-izrailya.html> (01.12.18);
18. Красная нить на запястье в христианстве. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://pravoslavie.guru/atributika/krasnaya-nit-na-zapyaste-v-hristianstve.html> (01.12.18);
19. Легенды и поверья о растениях [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://myphs.jimdo.com/2015/07/12/%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B0/> (01.12.18);
20. Лозко Г. Українське народознавство/ Лозко Г. Українське народознавство. – Тернопіль: Мандрівець, 2011. – 512 с.;

21. Магические амулеты с пентаграммой: преимущества личного пентакля. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://billionnews.ru/6307-magicheskie-amulety-s-pentagrammoy-preimuschestva-lichnogo-pentaklya.html> (01.12.18).
22. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; Редкол.: Ю.І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – 942 с.;
23. Малина В. В. Народне мистецтво півдня України. Кінець ХІХ-Поч. ХХ ст.: На матеріалах Миколаївської, Одеської, Херсонської областей. / В. В. Малина – Л., Львівська академія мистецтв. 1999. – 16 с.;
24. Матейко К. І. Український народний одяг / К.І. Матейко. Український народний одяг. – К, 1977 – 196 с.
25. Маховська С. Міфологічна семантика традиційної народної іграшки // Наукові виклади. – 2009. – №1 – С. 66–69;
26. Надежный оберег: красная нить на запястье. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://anisima.ru/nadezhnyj-obereg-krasnaya-nit-na-zaryaste/> (01.12.18);
27. Найден О С. Українська народна іграшка: Історія. Семантика. Образна своєрідність. Функціональні особливості. – Київ, 1999. – 120 с.;
28. Овсійчук В. А. Оповідь про ікону / В. Овсійчук, Д. Кравич. Оповідь про Ікону. – Львів: Ін-т народознавства НАН України, 2000. – 397 с.;
29. Орлова Т. Символи та образи крізь віки // Народне мистецтво. – 2000. – №1 – 2. – С. 39;
30. Растения обереги людей и домов. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.botanichka.ru/article/plants/> (01.12.18);
31. Рибоков Б. Древние элементы в русском народном творчестве. - Сов. этнография, 1948, № 1 – с. 90-106;
32. Саввинов А. В. Традиционные металлические украшения якутов ХІХ – начала ХХ вв.: Историко-этнографическое исследование / А. В. Савинов [Электронный ресурс] – Режим доступа:

<http://www.dissercat.com/content/traditsionnye-metallicheskieukrasheniya-yakutov-xix-nachala-khkh-vv-istoriko-etnografichesk> (01.12.18) ;

33. Селівачов М. Р. Українська народна орнаментика XIX-XX ст. (іконографія, номінація, стилістика, типологія) / М. Р. Селівачов. НАН України, Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. – К., 1996. – 421 с.;

34. Скуратівський В. Дідух / В.Скуратівський.– К: Освіта, 1995. – 272 с.;

35. Талисманы в зоне АТО: кошачья пара Потап и Настя и чучело, которое отпугивает генералов. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://ru.tsn.ua/ato/talismany-v-zone-ato-koshachya-para-potap-i-nastyia-i-chuchelo-kotoroe-otpugivaet-generalov-449214.html> (01.12.18);

36. Талисманы для знаков-зодиака – выбираем нужный амулет. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://grimuar.ru/zashita/zodiak/talismanyi-dlya-znakov-zodiaka.html> (01.12.18);

37. Талисманы, амулеты и обереги в разных традициях. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://menexperience.wordpress.com/2014/08/24/> (01.12.18);

38. Тимків Б. М. Мистецтво України та діаспори: дереворізьба сакральна й ужиткова / Тимків Богдан. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2010. – 312 с.;

39. Украинские обереги, которые должны быть в каждом доме. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://ivona.bigmir.net/lifestyle/dom/457161-Ukrainskie-oberegi-kotorye-dolzhen-byt-v-kazhdom-dome> (01.12.18);

40. Украинский веночек – украшение или сильный оберег? [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://etnoxata.com.ua/ru/statti-ru/ru-traditsiji/ukrainskij-venok-ukrashenie-ili-silnyj-obereg/> (01.12.18);

41. Українські шия орнаменти: історія та символи [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://euromaidanpress.com/2016/04/25/ukrainian-neck-ornaments-history-and-symbols> (01.12.18);

42. Языческие амулеты и обереги – история и современность. Значение и виды амулетов. Принципы построения. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://ref.online-books.net.ua/major/299/138359/> (01.12.18);